

УДК 33.012-051.83:006.532.1

Бганка Карина Володимирівна

студентка 1 курсу спеціальності «Професійна освіта.

Документознавство», Національний педагогічний

університет імені М. П. Драгоманова

м. Київ

*Науковий керівник – Субіна Оксана Олександрівна к.п.н., доцент кафедри
теорії та методики професійної підготовки*

НАДДНІПРЯНСЬКИЙ ДІАЛЕКТ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Українська літературна мова розвинулася й продовжує розвиватися на ґрунті мови народної, перебуваючи у взаємозв'язках з говорами, які постають основою української літературної мови на всіх її структурних рівнях. В останні десятиліття відчутна активізація досліджень української діалектної мови: з'явилося чимало праць, присвячених системному вивченню фонетики, фонології, лексичного та фразеологічного складу говірок. Меншу увагу приділено аналізу одиниць граматичного рівня, їх ієрархії та функціонуванню в діалектах. З огляду на це докладний опис різних частин мови, а особливо іменника й дієслова, що належать до центру граматичної системи говірок, є актуальним, зокрема й щодо поглиблення виробленої в останні роки методики аналізу діалектного фактажу, вилученого із зв'язних текстів. Вивчення функціонування дієслівних форм, зокрема й інфінітива, у середньо-наддніпрянських говірках має тривалу історію. Спочатку дієслівні форми були ґрунтом для диференціації говорів української мови (М. Максимович, А. Кримський, К. Михальчук), згодом їх описували, аналізуючи окремі середньо-наддніпрянські говірки і групи цих говірок (О. Дорошкевич, П. Гнедич, М. Йогансен, Б. Ткаченко, П. Бузук, В. Ващенко, П. Лисенко, А. Могила).

У праці К. Михальчука уперше використано матеріали, зібрані за «Програмою» І. Новицького, де зокрема в чотирьох середньо-наддніпрянських говірках (м. Піщана Золотоніського повіту Полтавської губернії, м. Корсунь, с. Дударі Канівського повіту Київської губернії, м. Біла Церква Васильківського повіту Київської губернії) засвідчено інфінітив на -ти переважно після приголосних: ревити, гребти, берегти, пекти, хоч після основи на голосний звук переважає форма на -ть: пасинкувать, чарувать, горювать, плавать, ходить, робить; зрідка -ти: горювати (м. Корсунь) (Новицький, 1872) О. Дорошкевич в описі говірки с. Хоцьок (нині Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.) зафіксував інфінітив переважно на -ть: бути, крикнуть, купувать, крім форм, у яких останній звук основи приголосний: верзти, берегти, пекти, дерти, хоч зрідка „чути форми, що не додержуються згаданого правила” (Дорошкевич, 1915). П. Гнедич засвідчив у говірках Роменського повіту інфінітив на -ть: закусувать, сновигать, дригать, ремигать (Гнедич, 1915). М. Йогансен, характеризуючи фонетичні риси говірки с. Шишак на Полтавщині, вказав на функціонування інфінітива із -ть, рідко -ти (Йогансен, 1927).

В історії українського народу територія Середньої Наддніпрянщини має винятково важливе значення. На Середній Наддніпрянщині в кінці XVIII ст. і впродовж першої половини XIX ст. формується нова українська літературна мова, яка стала національною літературною мовою всього українського народу. Середньо-наддніпрянський діалект став її основою, а так само основою для формування слобожанських і степових говорів, тобто всього південно-східного наріччя української мови. Саме тому на великих просторах південної, східної і південно-східної України утворилися діалектні масиви, які мають особливо виражені міждіалектні риси, генетично дотичні до різних діалектів. Оскільки середньо-наддніпрянський говір ліг в основу сучасної української літературної мови, то більшість його рис збігається із особливостями літературної мови. Однак цей говір не позбавлений своєрідних особливостей. До них відносять такі фонетичні ознаки: збереження голосних [o], [e] в новозакритих складах: [ровчак], [погреб]; відсутність приставного приголосного [в] перед [y]: [лухо], [уж]; перехід у частині говірок голосного [e] перед складом з наголошеним [e] в [a]: [дашеви], [маіне], [наісе], [таіпер]; м'якість приголосного [ш] перед [a], що походить з носового [a]: [лош'а], [курч'а], [тешч'а]; наявність дієслівних форм 1-ї особи однини теперішнього часу з переходом і без переходу приголосних [д], [т], [с] у [дж], [ч], [ш]: [сиджу], [ношу] і [сид'у], [нос'у]; у лівобережних або полтавських говірках поширений альвеолярний звук [л•]: [кл•ен], [бул•и], [мол•око]. Морфологічні ознаки: поряд із формами у Д. в. однини іменників чоловічого роду із закінченням -ові, -еві спостерігається вживання форми із закінченням -у: [брату], [сину]; у частині говірок іменники з суфіксом -ин у Н. в. множини мають закінчення -е: [сел'ане], [л'уде], [громал'ане]; в О. в. однини іменників м'якої групи переважають закінчення твердої групи: [земл'ойу], [кол'ом], [над'ійойу]; у деяких говірках у Д. в. та М. в. множини іменників переважають закінчення -ім, -іх: [кон'ім], [на кон'іх], [гост'ім], [у гост'іх]; часто предметно-особові займенники з прийменниками можуть вживатися без приставного [н]: [до його], [на йому], [з йіми]; поряд із вживанням інфінітивів на -т'і -ти в окремих говірках переважають форми на -т': [ходит'], [бут'], [читат']; у дієсловах колишнього III класу в багатьох говірках поширені усічені форми дієслів 3-ї особи однини теперішнього часу: [в'ін |дума], [зна], [ко|ха].

Підсумовуючи вищевикладене, варто відзначити, що середньо-наддніпрянський діалект XVII ст. уже не просто специфічна контамінація північних і південно-західних рис, а система, яка майже точно відповідає системі сучасного середньо-наддніпрянського говору. Аналізовані пам'ятки Середньої Наддніпрянщини XVII ст. фіксують ряд мовних явищ, які дозволяють не применшувати історичну роль генетичного зв'язку Середньої Наддніпрянщини з північноукраїнськими говорами у морфологічній системі: 1) абсолютне панування форм називного відмінка однини іменників III типу словозміни на -е типу покрадене, признате та ін.; 2) перевага форм типу люде, цигане; 3) перевага форм давального відмінка однини II типу словозміни на -у та ін. Ряд збігів середньо-наддніпрянських говорів з північноукраїнськими діалектами заслуговує на спеціальну увагу. Таким чином, матеріал пам'яток з території Середньої Наддніпрянщини підтверджує відому тезу про те, що середньо-наддніпрянський діалект є структурно гетерогенним, хоча за походженням і формуванням він

автохтонний. У XVII ст. середньо-наддніпрянський діалект існував як своєрідне єдине діалектне ціле, що відрізнялося сукупністю рис від північних і південно-західних українських діалектів. Хоча немає пучка відповідних ізоглос, але зосередження окремих діалектних рис у центрі і їх розосередженість на периферії дає підстави виділити цей діалект у XVII ст.

Огляд робіт, присвячених дослідженню говірок Середньої Наддніпрянщини, дає змогу констатувати, що ці говірки вивчені ще недостатньо як у синхронному, так і в діахронному аспектах. Дослідження їх, їхніх особливостей має велике значення як для глибокого розуміння явищ сучасної української мови, історії її формування, так взагалі для з'ясування історії українського народу.

Список використаних джерел та літератури

- 1. Вашенко В. С.** Полтавські говори. Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1957. 539 с.
- 2. Гнедыч П.** Материалы по народной словесности Полтавской губернии Роменский уезд. Вып. 1. Полтава, 1915. С. IV–X.
- 3. Дорошкевич О.** Сторінка для характеристики говірки с. Хоцьок Переяславського повіту на Полтавщині. Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука. К.: Вид-во укр. наук. тов-ва, 1915. С. 113-114.
- 4. Йогансен М.** Фонетичні етюди. Записки з нагоди фонетики м. Шишак на Полтавщині у зв'язку з літературною вимовою. Наукові записки Харківської науково-дослідної кафедри мовознавства. К.: Держ. вид-во України, 1927. С. 19-55.
- 5. Маштабей О. М.** Деякі морфологічні риси говорів Полтавщини XVII ст. Середньонаддніпрянські говори. К.: Наук.думка, 1960. С.184-203.
- 6. Матвіяс І. Г.** Українська мова і її говори. К.,1980. 164 с.
- 7. Наконечний М. Ф.** До питання про генезис середньонаддніпрянських говорів. Питання історичного розвитку української мови: Тези доп. міжвуз. наук. конф. 15-20 грудня 1959 р. Харків: Вид-во Харк.ун-ту, 1959. С. 95-98.
- 8. Новицкий И. П.** Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. Т. 7. Спб, 1872. С. 527 – 537, 580- 581.